

JUSTYNA KOLENDĄ

OKUCIA Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO GRODU W MILICZU

Abstrakt: Podczas badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Miliczu na Dolnym Śląsku odkryto w warstwie spalenizny datowanej między końcem X a połową XI w. n.e. liczne przedmioty, zaliczane do typu wyrobów luksusowych, związanych z obcoetnicznymi elitami państwa piastowskiego. Na szczególną uwagę zasługuje kolekcja przedmiotów wykonanych z metali nieżelaznych, do której można zaliczyć wyroby z pozłacanego srebra, powstałe w wyniku połączenia motywu serca i palmety. Aplikacje te stanowią część bogato zdobionego pasa, uprzęży końskiej lub sakwy. Ten cenny w skali Dolnego Śląska zbiór przedmiotów, nawiązujący asortymentem i poziomem wykonania do wyrobów znanych z centrów domeny piastowskiej (Gniezno i Lednica), wskazuje na rangę i rolę Milicza w ówczesnej monarchii.

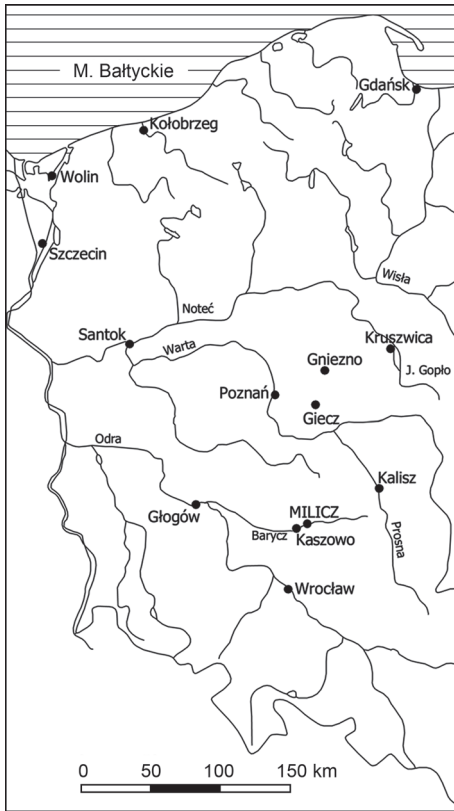
Słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, pierwsze państwo piastowskie, Skandynawia, Ruś, importy, pozłacane okucia ze srebra.

Abstract: Excavations of the early medieval stronghold at Milicz in Lower Silesia revealed, in a layer of burning dated from the end of the 10th to the mid 11th c., an extensive group of luxury items associated with ethnically foreign elites of the Piast state. Of particular interest is a set of objects made of non-ferrous metals, including gilded silver artifacts combining heart-shaped and palmette motifs in the decoration. The fittings must have decorated an ornamental belt, horse harness or bag. The assortment and execution of objects from this set, which is of considerable value from a Lower Silesian perspective, can be referred to artifacts known from the great centers of the Piast domain, such as Gniezno and Lednica; it thus highlights the position held by Milicz and its importance in the contemporary state.

Keywords: Early Medieval period, first Piast state, Scandinavia, Rus', imports, gilded silver fittings.

W kręgu zainteresowań badawczych Profesor Zofii Kurantowskiej istotne miejsce zajmowała problematyka kształtowania się pierwszego państwa piastowskiego. Wśród licznych prac wpisujących się w ten nurt tematyczny odnajdujemy również takie, które dotyczą terenów położonych poza zwartym obrębem domeny piastowskiej (Z. Hilczerówna 1968; Z. Kurnatowska, M. Kara 2008). Mam tu na myśli obszar leżący w północnej części dzisiejszego Dolnego Śląska, a w szczególności odcinek pomiędzy Sułowem i Miliczem. Na tym terenie w latach sześćdziesiątych XX w. Z. Hilczer-Kurnatowska wraz zespołem pracowników ówczesnego Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk¹ przeprowadziła badania wykopaliskowe grodziska w Kaszowie, uzupełnione

¹ Obecnie Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Ryc. 1. Lokalizacja grodziska w Miliczu na tle głównych średniowiecznych centrów osadniczych w zachodniej Polsce.

Rys. J. Kolenda

Fig. 1. Location of the stronghold at Milicz within the context of the main settlement centers in western Poland.

Drawing J. Kolenda

powierzchniową prospekcją sąsiedniego obszaru między Miłosławicami a Świętoszynem i częściowo w okolicach Milicza (Z. Hilczerówna 1969). Badania te w pewnym stopniu stanowiły kontynuację starszych prac, realizowanych w tym rejonie przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych województwa wrocławskiego, zarówno w samym Kaszowie (A. Gałuszka, M. Młynarska, J. Lodowski – zob. Z. Hilczerówna 1969, s. 167, przyp. 2), jak również w sąsiednim Miliczu (A. Gałuszka, M. Młynarska 1957). Dzięki nim przez długie lata kaszowskie grodzisko było jednym z lepiej rozpoznanych tego typu stanowisk w północno-wschodniej części Dolnego Śląska.

² Prace wykopaliskowe realizowano w latach 2004–2006 w ramach projektu (nr H0 105225) pt. *Socjotopografia lokalnego ośrodka władzy w państwie piastowskim na przykładzie Milicza (Śląsk)*, którego kierownikiem był prof. dr hab. Lech Leciejewicz.

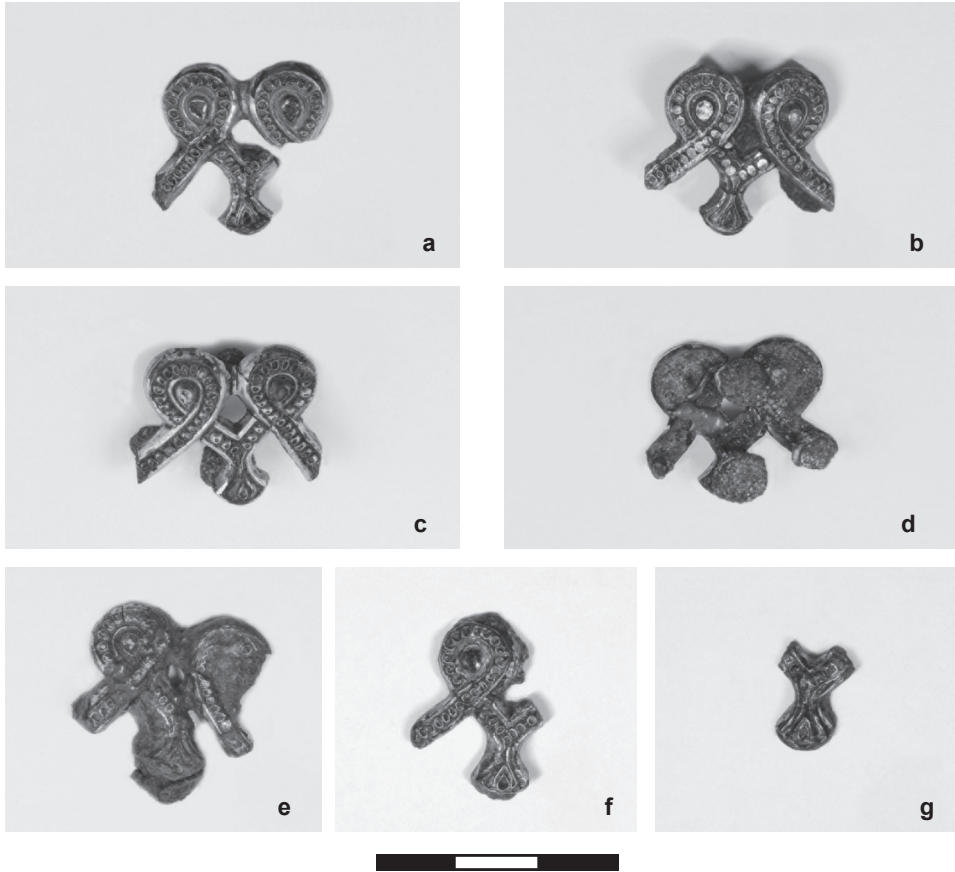
cami szarobrazowego piasku z nieznaczną domieszką próchnicy, przemieszanego ze spalenizną i węglem drzewnym. W jej spągu zachowały się większe fragmenty węgla drzewnych przypominające spaloną plecionkę. Warstwa ta była przesycona szczątkami organicznymi (przepalonymi ziarnami zbóż, łupinami orzechów laskowych) i różnej wielkości fragmentami nadpalonych, całkowicie przepalonych i nieprzypalonych kości (J. Kolenda 2008, s. 44, ryc. 24). Ślady działania ognia są również widoczne na ułamkach ceramiki naczyniowej (część z nich jest silnie zdeformowana) oraz na przedmiotach wykonanych z różnych surowców, m.in. z metali nieżelaznych (J. Kolenda 2008, s. 46, ryc. 27b), kości czy kamieni półszlachetnych (np. częściowo nadpalony paciorek z agatu).

Na szczególną uwagę zasługuje kolekcja wyrobów z połączanego srebra, o różnym stanie zachowania (ryc. 2). Znaczny stopień ich zniszczenia uniemożliwia określenie, czy mamy do czynienia z jednym okuciem zachowanym w sześciu fragmentach, czy może z sześcioma pojedynczymi okazami częściowo uszkodzonymi. Przedmioty odkryto w opisaniej powyżej warstwie szarego, miejscami szarobrazowego piasku z nieznaczną domieszką próchnicy, przemieszanego ze spalenizną i węglem drzewnym. Analiza ich rozmieszczenia wykazała, że nie zalegały one w jednym miejscu, ale na powierzchni niespełna 2 m². Były rozrzucone na odcinku o długości 2,1 m w linii wschód-zachód (w odległości od 1,2 do 3,3 m od profilu zachodniego) i 0,95 m na osi północ-południe (w odległości od 0,8 do 1,75 m od profilu północnego) oraz na głębokości od 104,87 do 104,75 m n.p.m. Taki rozkład wyrobów sugeruje, że pierwotny układ mógł zostać zakłócony w czasie pożaru lub pogorzeliśko zostało zniwelowane (uporządkowane) przed wzniesieniem nowych zabudowań.

Omawiane przedmioty wykonano techniką odlewu, a nieznaczne różnice kształtu i parametrów wielkościowych pomiędzy poszczególnymi okazami, mogą wskazywać na wykorzystanie kilku form odlewniczych (ryc. 2). Wyniki analiz metaloznawczych wykazały, że skład srebra i złota w poszczególnych okuciach jest zróżnicowany i w zasadniczym stopniu uzależniony od skali zniszczenia (przepalenia i korozji)³. Tytułem przykładu, maksymalny udział srebra wynosi 94,3% (nr inw. 805/2006; ryc. 2a), natomiast maksymalna zawartość złota to 84,16% (nr inw. 743/2005; ryc. 2c). Z przepalonych pozostałości organicznych zalegających w warstwie (z fragmentarycznie zachowanego przedmiotu drewnianego – próbka Mil 1; kawałka drewna, przypuszczalnie podstałości plecionki – próbka Mil 2; ziaren zbóż – próbka Mil 3) uzyskano daty ¹⁴C AMS⁴. Dwie z nich (Mil 1 i 3) ujawniły zbliżone przedziały

³ Analizy zostały wykonane przez dwie placówki. W Laboratorium Bio- i Archeometrii IAE PAN E. Pawlicka przeprowadziła badania zabytku nr inwentarza 743/2005 sfinansowane z funduszy projektu nr H0 105225. Natomiast analizy tworzywa pozostałych okazów zostały wykonane na Wydziale Odlewnictwa Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie przez dr. inż. Aldonę Garbacz-Klempkę, dr. Andrzeja Janasa oraz dr. Magdalenę Kawalec; środki na ich realizację pochodziły z projektu nr 389/08 pt. *Konserwacja ruchomych zabytków archeologicznych z wczesnośredniowiecznego grodu w Miliczu – stanowisko 1*.

⁴ Analizy radiowęglowe zostały wykonane w ramach realizacji projektu nr 11H 11 018480, pt. *Regni custodiam et clavem – Santok i clavis regni Poloniae – Milicz jako przykład dwóch grodów granicznych. Przygotowanie bazy źródłowej do przeprowadzenia archeologiczno-historycznego studium porównawczego*, którego kierownikiem była prof. dr hab. Zofia Hilczer-Kurnatowska, w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym przez prof. dr. hab. Tomasza Goslara.

Ryc. 2. Połączane okucia z grodziska w Miliczu

a – nr inw. 805/2006; b – nr inw. 858/2006; c – nr inw. 743/2005, awers; d – nr inw. 743/2005, rewers; e – nr inw. 709/2005; f – nr inw. 804/2006; g – nr inw. 605/2005.

Fot. I. Dolata-Daszkiewicz (a-b, d-f) i A. Janowski (c)

Fig. 2. Gilded fittings from the stronghold in Milicz

a – inv. no. 805/2006; b – inv. no. 858/2006; c – inv. no. 743/2005, front; d – inv. no. 743/2005, back; e – inv. no. 709/2005; f – inv. no. 804/2006; g – inv. no. 605/2005.

Photo I. Dolata-Daszkiewicz (a-b, d-f) and A. Janowski (c)

chronologii radiowęglowej: 975 ± 30 BP, 915 ± 30 BP oraz 980 ± 30 BP⁵. Datowania te sugerują powstanie warstwy między końcem X a połową XI w. n.e.

Forma okuć jest wynikiem połączenia motywu serca i palmety; ten ostatni wzór uległ silnej geometryzacji i schematyzacji. Zasadniczym elementem kompo-

⁵ Probabilistyczne przedziały chronologii kalibrowanej dla poszczególnych próbek: próbka Mil 1 – prawdopodobieństwo 68,2%: ADcal 1020–1046, prawdopodobieństwo 95,4% przy ufności 95,4%: ADcal 1014–1155; próbka Mil 2 – prawdopodobieństwo 68,2%: ADcal 1045–1097, prawdopodobieństwo 95,4% przy ufności 95,4%: ADcal 1031–1186; próbka Mil 3 – prawdopodobieństwo 68,2%: ADcal 1018–1046, prawdopodobieństwo 95,4% przy ufności 95,4%: ADcal 993–1059.

zycyjnym jest taśma/wstęga o szerokości 4 mm i grubości 3 mm, której środkową część zdobi ornament w postaci połówek małych kuleczek, przypuszczalnie będących naśladownictwem granulacji. Dzięki skrzyżowaniu wstęgi uzyskano pojedynczy splot plecionki o owalnych pętelkach (zachowało się 9 pętelek), od każdego z oczek odchodzą taśmowate ramiona. Dwa środkowe (wewnętrzne) tworzą właściwy zarys serca i zostały spięte u dołu schematyczną, zgeometryzowaną palmetą, pełniącą funkcję wachlarzowego „zwornika”. Pozostałe dwa, określane jako boczne (zewnętrzne), mają nierówne, zniszczone krawędzie, przypuszczalnie łączyły się z kolejnym okuciem lub były

zakończone dodatkowymi elementami, które uległy całkowitemu zniszczeniu. We wszystkich okazach obowiązuje zasada przełożenia ramion zewnętrznych nad wewnętrznymi. Środkową część każdej pętelki pierwotnie wypełniał motyw zdobniczy w formie łezki, oddzielony zagłębieniem od otaczającej ją taśmy. Taki sam sposób ornamentacji zastosowano w obrębie palmety. Jednak w tym przypadku łezka została obwiedziona obramowaniem trójkątnym w przekroju. Zarówno sposób przełożenia ramion, jak i zastosowanie wgłębień oraz form wypukłych, miało na celu stworzenie wrażenia trójwymiarowości całej kompozycji. Kształt i parametry wielkościowe czterech spośród sześciu ułamków są zbliżone, a ich maksymalna szerokość zawiera się w przedziale od 2,1 do 2,5 cm, wysokość oscyluje od 2,1 do 2,2 cm, natomiast grubość – 4 mm. Na stronie wewnętrznej trzech fragmentów widnieją okrągłe nity, usytuowane pod palmetą, na styku pętelek i pod zewnętrznymi ramionami, od 1 do 2 mm poniżej krawędzi pęknięcia (ryc. 2d). Na podstawie najlepiej zachowanego okazu dokonano komputerowej rekonstrukcji okucia (ryc. 3).

Podstawowym problemem badawczym warunkującym dalszą interpretację formalno-funkcjonalną tego wyrobu jest określenie całej kompozycji zdobniczej, której częścią były omawiane tutaj elementy. Wyjaśnienia wymaga kwestia układu wszystkich okuć. Tym samym kluczem do rozwiązania zagadki formy i funkcji tego przedmiotu jest odpowiedź na pytanie: czy poszczególne okucia były na trwałe połączone i stanowiły aplikację w formie ciągłej w postaci taśmy/pasma (łączna długość wszystkich ułamków wynosi 11 cm), czy raczej mamy do czynienia z samodzielnymi członami? Przyjmując założenie, w myśl którego stanowiły one jedną całość, można zaproponować trzy sposoby ich połączeń: kątowe (daszkowate), w formie łuku lub za pomocą dodatkowego elementu, umieszczonego na styku ramion zewnętrznych. W takim ujęciu pojedyncze segmenty były odsunięte od siebie, a wielkość odstępu między nimi była uzależniona od długości ramion zewnętrznych i ewentualnie

Ryc. 3. Komputerowa rekonstrukcja połączanego okucia z Milicza (nr inv. 743/2005).

Fot. A. Janowski, opracowała J. Kolenda

Fig. 3. Computer reconstruction of the gilded fitting from Milicz (inv. no. 743/2005).

Photo A. Janowski, processing J. Kolenda

sposobu ich łączenia. Ciągły układ mógł być zastosowany tylko, a może raczej wyłącznie, w przypadku zdobnictwa przedmiotów wykonanych z takich surowców jak drewno (np. skrzyneczka) lub metal (np. część większego wyrobu jubilerskiego z metalu). Odtwarzając formę okucia w postaci oddzielnych, samodzielnych członów, należy założyć, że każde z ramion zewnętrznych miało jakąś formę zakończenia i można było z nich stworzyć kompozycję o dowolnym układzie. Przypuszczalnie pojedyncze części stanowiły element zdobniczy oporządzenia konia lub jeźdźca.

Opisane powyżej okucia należą do grupy unikatowych wyrobów na terenie Polski i nie mają analogii w rodzimym środowisku kulturowym. Sytuacja ta powoduje, że istotnymi zagadnieniami badawczymi wymagającymi omówienia są takie problemy, jak określenie ich proveniencji, ustalenie czasu funkcjonowania w zespole milickim oraz drogi lub dróg napływu na teren północno-wschodniego Śląska.

Podstawowym elementem konstrukcyjnym i ornamentacyjnym tych wyrobów jest stosunkowo wąska, zdobiona taśma. Przedmiot o podobnych rozwiązaniach konstrukcyjnych i zdobniczych odkryto w grobie łódziowym z Melhus (Nord-Trondelag) w Norwegii, zawierającym podwójny pochówek kobiety i mężczyzny, datowany na początek IX w. Widoczna na nim kompozycja składa się z dwóch owali utworzonych z taśmy wykonanej z brązu, pokrytej perełkowaniem, których wnętrze wypełnia czerwona emalia. Powyżej, w środkowej części umieszczono dwa ramiona zakończone rozłożonymi, otwartymi dłońmi. Całość wieńczą dwie taśmowate spirale. Przedmiot o długości 6,5 cm i szerokości 4,3 cm został zinterpretowany jako przedstawienie anioła. Pierwotnie było to okucie, które na podstawie formy powiązano z przedmiotem o funkcji sakralnej pochodzącym z kręgu sztuki iroszkockiej. Prawdopodobnie już na terenie Norwegii zostało ono poddane przeróbce, dzięki czemu powstała zapinka (E. Wamers 1985, katalog nr 12, tabl. 6:7). Zabytek znaleziono wraz z małą skrzyneczką z cisowego drewna, w kształcie domu, uznawaną przez niektórych badaczy za celtycki relikwiarz (S. Solberg 1991, s. 249–250). Kolejny, niewielki przedmiot wykonany z taśmy, w tym przypadku ozdobionej filigranem, został odkryty w Yorku i stanowi element większego wyrobu. Badacze mają trudności z jednoznacznym określeniem jego proveniencji i datowania. Wskazują na nawiązania do sztuki jubilerskiej Irlandii IX–X w. (A.J. Mainman, N.S.H. Rogers 2000, s. 2575, ryc. 1270).

Analogie do tego typu zdobnictwa, a więc taśm pokrytych ornamentem, odnajdujemy w sztuce Skandynawii okresu wikingów. Taśmy/wstęgi, stanowiące główną część plecionkowych kompozycji przedstawiających zwierzęta w kształcie litery S, były stosowane w stylu Jellinge, a niektóre ze wstęg zdobiono dodatkowo motywem kropek lub rodzajem perełkowania, tak jak na pucharze z kurhanu w Jellinge (*From Viking...* 1992, s. 179, ryc. 3). Podobnie dekorowane wstęgi, również w układach plecionkowych, były charakterystyczne dla stylu Mammen (*From Viking...* 1992, s. 179, ryc. 3). Motyw ornamentowanej taśmy występuje na jubilerskich wyrobach odkrywanych poza obszarem Skandynawii, uważanych za „importy” z tego regionu (przedmiot z kurhanu włodzimierskiego; W. Duczko 2006, ryc. 57h). Z terenu Pomorza, zarówno wschodniego, jak i zachodniego, pochodzą wyroby wykonane w stylu Mammen. Dekorowane wstęgi w różnorodnych układach plecionkowych,

wypełniają przestrzenie między przedstawieniami zwierząt na okładzinie z relikwiarza Korduli z Kamienia Pomorskiego (B. Stanisławski 2009, s. 17). W tym stylu zostało ozdobione uzbrojenie odkryte w jednym z grobów (nr V) wczesno-średniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w miejscowości Ciepłe (M. Kara 1998). Na szczególną uwagę zasługują fragmentarycznie zachowane strzemiona, ornamentowane m.in. motywem serca (M. Kara 1998, s. 508, ryc. 2:2). Według badacza zdobnictwo to nawiązuje do sztuki anglo-saskiej oraz stylu Mammen (M. Kara 1998, s. 517). Dekorowana wstęga, tworząca splot plecionkowy, jest także głównym motywem umieszczonym na złotej tarczy w kształcie trójkąta, odkrytej przy południowej ścianie pałacu na Ostrowie Lednickim. Część badaczy uważa wspomniane znalezisko za „import” skandynawski (J. Górecki 2002, s. 121, ryc. 77:2).

Oprócz nawiązań stylistycznych do zdobionej taśmy/wstęgi omówienia wymaga również sama forma okucia, a więc połączenie w jednym przedmiocie kształtu serca i palmety. Wyroby w formie serc dekorowane motywami roślinnymi odnajdujemy w zespołach kunsztownie ornamentowanych, metalowych aplikacji nabijanych na pasy, sakwy lub uprząż końską, a były one wyróżnikiem kultury materialnej ludów Wielkiego Stepu (np. Chazarów) we wczesnym średniowieczu (S.A. Pletneva 1981; 1989; 2000). W źródłach pisanych utrwalono informację, według której Pieczyngowie „noszą srebrne pasy” (E. Tryjarski 1975, s. 551). W wyniku różnego rodzaju kontaktów tego typu elementy stroju i uprząży charakterystyczne dla świata nomadów upowszechniły się również na Rusi, w Kotlinie Karpackiej i Skandynawii. Okucia w kształcie serca, począwszy od płaskich, niezdobionych blaszek, po okazy z dekoracją roślinną i geometryczną znane są z kilku stanowisk z terenu Rusi (V.V. Muraševa 2000). Pas z licznymi metalowymi aplikacjami odślonięto w jednym z kurhanów w Gniezdowie (*From Viking...* 1992, s. 76, ryc. 3). Wśród wyrobów uznawanych za importy orientalne na terenie Skandynawii występują okucia w formie serca, prostokąta lub wachlarzowate, te ostatnie szczególnie bogato zdobione realistycznymi przedstawieniami roślinnymi i palmetami (I. Jansson 1988, s. 611, ryc. 23:8, 10, 11, 12, 14). Są one datowane na okres od połowy VIII do końca XI w. (I. Jansson 1988, s. 566) i stanowią element zdobniczy pasów ówczesnych wojów. Dzięki studiom I. Janssona wiadomo, że w początkach II tys. n.e. zasięg występowania tego typu wyrobów wyraźnie wzrasta i obejmuje tereny nie tylko położone na wschodnim i zachodnim wybrzeżu Bałtyku. Do grupy importów na obszarze Skandynawii badacz ten zalicza sakwę z licznymi okuciami z miejscowości Rösta w Szwecji (I. Jansson 1988, s. 614, ryc. 24). Tego typu wyposażenia, a więc bogato zdobione pasy, sakwy i końska uprząż były wyznacznikiem ówczesnych elit społecznych na terenie wschodniej i południowo-wschodniej Europy.

Kilka słów komentarza wymaga kwestia czasu funkcjonowania tych wyrobów we wczesnośredniowiecznym zespole osadniczym w Miliczu. W toku wstępnej analizy nawarstwień milickiego grodziska, warstwę zawierającą zbiór okuć powiązano z jego najstarszym horyzontem osadniczym (J. Kolenda 2008). W świetle wyników analizy dendrochronologicznej obwałowania wzniesiono po roku 960 A.D. Budowa tej warowni wpisuje się w większą akcję osadniczą, która została zapoczątkowana około połowy X w. na terenie Kotliny Milickiej i przyległej do niej od północy

Wysoczyźnie Kaliskiej. Jej rezultatem było założenie kilku niewielkich grodów (J. Kolenda 2011). Uzupełnieniem dat dendrochronologicznych są wymienione powyżej daty ¹⁴C, wskazujące na czas narastania najstarszego poziomu osadniczego w Miliczu od końca X po połowę XI stulecia. Ten przedział czasowy to także okres, w którym okucia mogły pojawić się w ośrodku milickim. W zasadniczym stopniu jest on zbliżony z okresem upowszechnienia się metalowych aplikacji, w tym również w formie serca, na terenie Rusi, Skandynawii czy w południowej Europie.

Omówione powyżej okucia wystąpiły w kontekście innych wyrobów uznawanych za importy, do których można zaliczyć: osełkę z fyllitu, odważniki, w tym również odważnik kubooktaedryczny, fragment wagi szalkowej (K. Wachowski 1972), paciorki z karneolu, kryształu górskiego i paciorek ze złota. Ten ostatni został wykonany z dwóch półkolistych blaszek ozdobionych filigranem w formie S-kształtnej spirali (J. Kolenda 2008, s. 46, ryc. 27c)⁶. W nawarstwieniach wykopu III odnaleziono także połówkę nieokreślonej monety, przypuszczalnie będącej naśladownictwem typu anglo-saskiego, datowanej na sam koniec X w. lub raczej 1. ćwierć XI w. (S. Suchodolski 2008, s. 71, katalog: okaz nr 6). Do istotnych znalezisk o obcej proveniencji z zespołu milickiego można zaliczyć okucie łęku siodła, odsłonięte w trakcie badań dziewiętnastowiecznych, a obecnie zaginione⁷. Badacze niemieccy sugerują, że zostało ono wykonane z poroża jelenia lub łośia. Jego długość wynosiła 14 cm, największa wysokość 7,5 cm, grubość 0,6 cm, na krawędziach wywiercono 6 otworów (F. Geschwendt 1936, s. 317, ryc. 1). Częściowo zachowany ornament plecionkowo-łańcuchowy nawiązuje do stylu Borre. Według ustaleń Władysława Duczki takie zdobnictwo istniało „w sztuce zwanej West Viking, to znaczy tej, która rozwijała się wokół Morza Irlandzkiego i w Anglii Północnej, na terenach skolonizowanych przez Duńczyków i Norwegów. Była to sztuka eklektyczna powstała z mieszanki celtyckich, angielskich i skandynawskich elementów” (W. Duczko 2000, s. 28). Wskazanie tego odległego obszaru północno-zachodniej Europy jako terenu wyjściowego dla zabytku z Milicza jest jedną z możliwości, bowiem pod uwagę należy wziąć także wpływy płynące z Pomorza Zachodniego, np. Wolina, w którym miała funkcjonować pracownia produkująca wyroby ornamentowane w stylu „pomorskiej szkoły ornamentyki skandynawsko-insularnej” (W. Duczko 2000, s. 29). Dodatkowo krótsze krawędzie przedmiotu zostały pokryte ornamentem w postaci dwóch linii trójkątów. Nawiązuje on do znanego z terenu Skandynawii zdobnictwa określanego jako ornament tzw. wilczych kłów, występującego na przedmiotach wykonanych z metali nieżelaznych. Odkryte na terenie Polski wyroby zdobione wspomnianym motywem to pierścionek z Santoka (K. Zamelska-Monczak 2008, s. 219, ryc. 9) oraz bransoleta z Kołobrzegu (L. Leciejewicz 2007, s. 47, ryc. 36:12). Na tej podstawie można przypuszczać, że mogło dojść do odwzorowania wątków zdobniczych stosowanych w skandynawskiej metaloplastyce w surowcach takich, jak kość i poroże.

⁶ Analogie do tego typu paciorków stwierdzono w Oldenburgu, w grobie nr 74 (I. Gabriel 1991, s. 203, ryc. 15) oraz na cmentarzysku w Birce (H. Arbman 1940, tabela 114).

⁷ Identyczny przedmiot wykonany z poroża odkryto w Gnieźnie (Z. Kurnatowska 2008, s. 354).

Problemem otwartym pozostaje kwestia, czy omawiane okucia dostały się do milickiego ośrodka w wyniku handlu, jako łup lub okazjonalny dar. Jedną z możliwości jest dotarcie tych ozdób interregionalnym szlakiem komunikacyjno-handlowym przebiegającym na osi północ-południe. Jego trasę znamy z późniejszych, trzynastowiecznych źródeł pisanych. Była to wschodnia odnoga szlaku wychodzącego z Wrocławia w kierunku północnym. W Miliczu przekraczała ona Barycz (w dokumencie z 1249 r. jest poświadczony most na tej rzece) i dalej trasa biegła w kierunku Starogrodu, Koźmina, Jarocina, Pyzdr do Torunia. Jest ona określana jako „droga stara” (J. Nowakowa 1951, s. 49–52). Trakt prowadzący w kierunku północnym na tym terenie ma wcześniejsze tradycje. Podkreślenia wymaga fakt funkcjonowania w okresie wpływów rzymskich w okolicach Sułowa jednej z odnóg szlaku bursztynowego, utożsamianej z odcinkiem środkowa Odra – środkowa Proсна⁸ (J. Wielowiejski 1980, s. 110–111). Milicz poprzez Barycz i Odrę miał także połączenie ze Szczecinem i Wolinem. Obecność interregionalnego szlaku komunikacyjno-handlowego z przeprawą na wysokości warowni w Miliczu częściowo potwierdza możliwość dotarcia tych przedmiotów w wyniku wymiany, jednak uprawniona jest również inna hipoteza, w myśl której wyroby te stanowiły własność przybysza. Za tym ostatnim przypuszczeniem przemawiają najnowsze ustalenia dotyczące pogranicza Śląska i Wielkopolski. Na północny zachód od Milicza notowane są ślady wskazujące na obecność obcych związanych ze strefą południowo-bałtycką. W wyniku analizy źródeł archeologicznych pochodzących z zespołu osadniczego w Piaskach-Rochach (gród, osada i cmentarzyska), leżącego na północny zachód od Milicza, oraz cmentarzyska kurhanowego w Latkowej, zlokalizowanego na północny wschód od Milicza, zidentyfikowano elementy kultury charakterystyczne dla ludności związanej z wielecko-pomorskim kręgiem kulturowym. Według ustaleń M. Kara było to osadnictwo typu *quasi-jenieckiego*, a osiadła tam ludność została pochowana na wspomnianych cmentarzyskach kurhanowych, które są datowane na 2 poł. (raczej 4 ćwierć) X – 1 poł. XI w. (M. Kara 2002, s. 88). W tym kontekście można postawić hipotezę, według której odkryte w Miliczu przedmioty stanowiły własność przybysza, być może związanego ze skandynawskim, ruskim lub koczowniczym kręgiem kulturowym. Nawiązuje ona do ustaleń badaczy z Wielkopolski, w tym Z. Kurantowskiej, których myślą przewodnią jest koncepcja pojawienia się w strefie pogranicza państwa piastowskiego ludności obcej, głównie o charakterze elitarnym, z obszarów ościennych. „Liczne przykłady z wczesnych etapów państw naszej strefy wskazują na praktykowany zwyczaj osadzania obcych etnicznie grup ludności na rubieżach państwa, łączących je z obszarami o istotnym znaczeniu gospodarczo-politycznym [...]. Zapewniali oni skuteczną kontrolę komunikacyjno-handlowych szlaków o strategicznym znaczeniu dla dynastii oraz związanej z nią drużyny i możnych” (Z. Kurnatowska, M. Kara 2005, s. 16–17). Powyższy cytat

⁸ Potwierdzeniem tej koncepcji jest usytuowanie wzdłuż górnej Baryczy stanowisk osadniczych z okresu wpływów rzymskich. Po przekroczeniu Baryczy dalsza trasa prowadziła w górę rzeki, wzdłuż północnego (prawego) jej brzegu, w stronę Odolanowa i Ostrowa Wielkopolskiego i dalej do przeprawy przez Prosnę pomiędzy Ołobokiem i Zadowicami, usytuowanej około 10 km od Kalisza (J. Wielowiejski 1980, s. 111).

stanowi konkluzję badań dotyczących obecności na terenie Wielkopolski i Kujaw ludności przybyłej z terenu państwa Wielkomorawskiego (cmentarzysko we wsi Morawy na Kujawach, cmentarzysko w Poznaniu Sołacz). Jednak nowsze odkrycia dokonane właśnie na terenie Kujaw wskazują na wielokulturowy charakter elit pierwszego państwa piastowskiego, a bardzo dobrym przykładem jest ostatnio przebadane cmentarzysko w Bodzi pod Włocławkiem (A. Buko 2012).

W kontekście powyższych uwag połączone okucia z Milicza uznano za część większego zespołu o obcej proveniencji łączącego w sobie elementy typowe dla kultury artystycznej Skandynawii okresu wikingów. Czytelne są także powiązania z kulturą mieszkańców Wielkiego Stepu czy Rusi X stulecia. Na obecnym etapie badań nie udało się rozstrzygnąć, czy przedmioty te stanowiły element zdobniczy pasa, sakwy lub uprzęży końskiej. Forma, styl zdobnictwa i rodzaj użytych surowców wskazują, że okucia te można zaliczyć do grupy wyrobów jednorazowych, okazjonalnych, wykonywanych na zamówienie konkretnego odbiorcy. Wziąwszy pod uwagę połączenie motywu sercowatego z palmetą, można domniemywać, że do zapożyczenia formy mogło dojść na terenie wschodniej lub południowo-wschodniej Europy. Przez ten ostatni obszar przebiegały dwa szlaki handlowo-komunikacyjne bardzo istotne dla dziejów środkowo-wschodniej Europy (od Waregów do Greków i szlak jedwabny). W kulturze europejskiej przedmioty tego typu należą do wyrobów luksusowych będących wyznacznikiem ówczesnych elit społecznych.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

Milicz... — *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, J. Kolenda red., Wrocław 2008.

Literatura

Arbman H.

1940 *Birka I. Die Gräber, Tafeln*, Stockholm.

Buko A.

2012 *Kim byli wojownicy z Bodzi?*, „Archeologia Żywa”, nr 1(59), s. 12–17.

Duczko W.

2000 *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Salsa Cholbergiensis. Kołobrzeg we wczesnym średniowieczu*, L. Leciejewicz, M. Rębkowski red., Kołobrzeg, s. 23–42.

2006 *Ruś Wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie wschodniej*, Warszawa.

From Viking...

1992 *From Viking to Crusader. The Scandinavians and Europe 800–1200*, Copenhagen.

Gabriel I.

1991 *Hofkultur, Heerwesen, Burghandwerk, Hauswirtschaft*, [w:] *Starigard/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein*, M. Müller-Wille red., Neumünster, s. 181–251.

Gałuszka A., Młynarska M.

- 1957 *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Miliczu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24, s. 71–86.

Geschwendt F.

- 1936 *Sattelbeschlage der Wikingerzeit aus Schlesien*, „Altschlesien”, t. 6, z. 2, s. 317–319.

Górecki J.

- 2002 *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Poznań.

Hilczerówna Z.

- 1968 *Z badań nad zasiedleniem południowej Wielkopolski i Dolnego Śląska w starszych fazach wczesnego średniowiecza*, [w:] *Studia i materiały z historii kultury materialnej*, t. 37, A. Gieysztor red., *Studia z dziejów osadnictwa*, t. 6, A. Rutkowska-Płachcińska red., s. 62–79.

- 1969 *Pierwsze systematyczne prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Kaszowie, pow. Milicz*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 21, s. 167–175.

Jansson I.

- 1988 *Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, t. 69, s. 564–647.

Kara M.

- 1998 *Wczesnośredniowieczny grób uzbrojonego kupca z miejscowości Ciepłe na Pomorzu Gdańskim w świetle ponownej analizy chronologicznej*, [w:] *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, H. Kóčka-Krenz, W. Łosiński red., Poznań, s. 505–524.

- 2002 *Osadnictwo ludności pomorskiej i wieleckiej w państwie pierwszych Piastów w świetle znalezisk nekropolicznych z terenu Wielkopolski*, „Slavia Antiqua”, t. 43, s. 45–96.

Kolenda J.

- 2008 *Wczesnośredniowieczny Milicz w świetle wykopalisk*, [w:] *Milicz...*, s. 9–63.

- 2011 *Wczesnośredniowieczne osadnictwo grodowe pogranicza Śląska i Wielkopolski w świetle analiz dendrochronologicznych*, [w:] *Populi terrae marisque*, M. Rębkowski, S. Rosik red., Wrocław, s. 41–65.

Kurnatowska Z.

- 2008 *Początki i rozwój państwa*, [w:] *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*, M. Kobusiewicz red., Poznań, s. 297–396.

Kurnatowska Z., Kara M.

- 2005 *Na tropie Poznana – eponima naszego miasta*, [w:] *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Z. Kurnatowska, T. Jurek red., Poznań, s. 9–26.

- 2008 *Wielkopolska południowa między Ziemią Gnieźnieńską a Śląskiem*, [w:] *Milicz...*, s. 157–169.

Leciejewicz L.

- 2007 *Grodzisko w Budzistowie. Badania w latach 1954–1958*, [w:] *Kołobrzeg. Wczesne miasto nad Bałtykiem*, L. Leciejewicz, M. Rębkowski red. Warszawa, s. 31–110.

Mainman A.J., Rogers N.S.H.

- 2000 *Craft, industry and everyday life. Finds from Anglo-Scandinavian York*, „The Archaeology of York”, t. 17.

Muraševa V.V.

- 2000 *Drevnerusskie remennye nabornye ukrašeníâ (X–XIII vv.)*, Moskwa.

Nowakowa J.

- 1951 *Rozmieszczenie komór celnych i przebieg dróg handlowych na Śląsku do końca XIV wieku*, Wrocław.

- Paroń A.
2008 *Uгода w sprawie kasztelanii milickiej (26 VI 1249)*, [w:] *Milicz...*, s. 97–128.
- Pletneva S. A.
1981 *Stepi Evrazii v èpohu srednevekov'ã*, Moskva.
1989 *Na slavãno-hazarskom pogranièe. Dmitrievskij arheologičeskij kompleks*, Moskva.
2000 *Očerki hazarskoj arheologii*, Moskva.
- Solberg S.
1991 *Weapon export from the continent to the nordic countries in the Carolingian period*, „Studien zur Sachsenforschung”, t. 7, s. 241–259.
- Stanisławski B.
2009 *Sztuka wikińska u ujścia Odry*, [w:] *Trzebiatów – spotkania pomorskie 2008*, J. Kochanowska red., Pruszcz Gdański–Trzebiatów, s. 13–23.
- Stempin A.
2008 *Koń czy rycerz – jaką figurkę szachową odkryto na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Miliczu*, [w:] *Milicz...*, s. 77–88.
- Suchodolski S.
2008 *Monety z badań wykopaliskowych w Miliczu*, [w:] *Milicz...*, s. 65–76.
- Tryjarski E.
1975 *Pieczynowie*, [w:] K. Dąbrowski, T. Nagrodzka-Majchrzyk, E. Tryjarski, *Hunowie Europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie*, Kultura Europy wczesnośredniowiecznej, z. 4, Wrocław–Warszawa, s. 479–625.
- Wachowski K.
1972 *Nowe znaleziska wczesnośredniowiecznych wag i odważników z terenu Śląska*, „Silesia Antiqua”, t. 14, s. 201–205.
- Wamers E.
1985 *Insularer Metallschmuck in Wikingenzeitlichen Gräbern Nordeuropas. Untersuchungen zur skandinavischen Westexpansion*, Offa-Bücher, t. 56, Neumünster.
- Wielowiejski J.
1980 *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*, Wrocław.
- Zamelska-Monczak K.
2008 *Santok – „kluczem i strażnicą królestwa” u zbiegu Warty i Noteci*, [w:] *Milicz...*, s. 213–224.

JUSTYNA KOLENDĄ

METAL FITTINGS FROM THE EARLY MEDIEVAL FORTIFIED SETTLEMENT OF MILICZ

Summary

The early medieval settlement complex of Milicz lies on the northern bank of the Barycz, a right-side tributary of the Oder (Fig. 1). Archaeological sources from three excavation seasons (2004–2006) have contributed substantially to forming a new picture of this local center in the academic literature.

Of particular importance is a set of gilded silver fittings, preserved in varying condition (Fig. 2), so that it is difficult to say whether we are dealing with a single object preserved in six fragments or six fragmented fittings. The artifacts were discovered in a layer of grey sand turning grey-brown in places, and containing some humus mixed with burning and charcoal. A distribution analysis indicated that the finds were spread over an area of almost 2 m², over a section 2.1 m long from east to west and

0.95 m from north to south, at a depth of from 104.87 to 104.75 m a.s.l. The distribution suggests that the original positioning of the artifacts was disturbed during a fire or after the fire when the site of the conflagration was leveled (cleared) under new architecture.

The fittings were cast and the slight differences of shape and size between particular pieces suggested the use of different casting molds (Fig. 2). Metalographic analyses have demonstrated that the silver and gold content is differentiated in particular pieces and is dependent to a large degree on the state of preservation (that is, degree of burning and corrosion). The maximum silver content is 94.3% (inv. No. 805/2006, Fig. 2a), the maximum gold content 84.16% (inv. no. 743/2005, Fig. 2c). ¹⁴C AMS datings were obtained for the burnt organic remains in the layer (fragmentarily preserved wooden object – sample Mil 1, piece of wood from a presumed mat – sample Mil 2, and grain – sample Mil 3). Two of these dates (Mil 1 and 3) fell within a similar radiocarbon dating range: 975 ± 30 BP, 915 ± 30 BP and 980 ± 30 BP. This indicates that the layer was deposited between the end of the 10th and the middle of the 11th c.

The fittings combined two ornamental motifs, a heart and a palmette, the latter heavily geometrized and schematic. A band, 4 mm wide and 3 mm thick, constituted a key compositional element; its center part is decorated with an ornament of half-globules, presumably imitating filigree work. Crossing of the band produced the effect of a simple guilloche with oval-shaped loops (nine loops have been preserved); bands branch off from each loop, the two center (inner) ones forming the heart-shaped motif, clasped together at the bottom by the schematic geometrical palmette serving as a kind of fan-shaped “keystone”. The other two (external) branches of the band have uneven, damaged edges; they presumably connected with the next fitting or were finished with additional elements which have not been preserved. In all the artifacts the external branches pass over the internal ones. The center part of each loop was filled originally with a teardrop-shaped ornament separated from the surrounding band by a sunken area. The same form of decoration was applied on the palmette, although here the ornament was surrounded by a frame of triangular section. The passing of one band over the other, as well as the application of raised and sunken parts imparted a three-dimensionality on the composition. Four of the six fragments are very similar to one another in shape and size, the maximum width being from 2.1 to 2.5 cm, the height oscillating from 2.1 to 2.2 cm, the thickness being 4 mm. Round rivets were found on the inside of three fragments, situated below the palmette, at the interface of the loops and under the external branches of the band, from 1 to 2 mm below the edge of the crack (Fig. 2d). The better preserved pieces served to prepare a computer reconstruction of the fitting (Fig. 3).

The gilded fittings from Milicz are considered part of a larger assemblage of foreign provenience, combining features of Scandinavian art from the Viking period with elements characterizing the cultures of peoples inhabiting the Great Steppe and Rus' in the 10th c. At the present stage of research it cannot be said whether the fittings decorated an ornamental belt, bag or horse harness. The form, decoration style and materials attest to the singularity of the piece, which was made probably on commission for a specific customer. The combination of the heart-shaped motif and palmette permits the assumption that the artistic form was borrowed from somewhere in eastern or southeastern Europe. Two trade routes of importance for the history of central Eastern Europe (connecting the Varangians and the Greeks, and the Silk Road) passed through the latter region. Fittings of this type were held in Europe as luxury items characterizing a social elite.

Translated by Iwona Zych

Adres Autorki:

Dr Justyna Kolenda

Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza

Instytut Archeologii i Etnologii PAN

ul. Więzienna 6

50-118 Wrocław

jko@arch.pan.wroc.pl

